

KATARZYNA RYDZ-SYBILAK
Uniwersytet Łódzki
ksybilak@wpia.uni.lodz.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1612-7626>

PROBLEMATYKA OBRONY OBLIGATORYJNEJ
W POSTĘPOWANIU KARNYM
– ROZWAŻANIA DOGMATYCZNO-PRAWNE

THE ISSUE OF OBLIGATORY DEFENSE IN CRIMINAL PROCEEDING
– DOGMATIC AND LEGAL CONSIDERATIONS

Abstract. The main purpose of this study is to present and evaluate institution of obligatory defense, provided for the defendant in the Polish criminal procedural code. The article presents arguments supporting the statements that this institution is required for the party to conduct the trial in fair and lawful manner. The aim of this considerations is the presentation of the jurisprudence of the Supreme Court in the scope of raising doubts relevant to the occurrence of grounds in the trial of obligatory defense.

Keywords: Polish criminal procedure; obligatory defense; reasonable doubt as to sanity; right to a fair trial

WPROWADZENIE

Obrona obligatoryjna jest przejawem realizacji konstytucyjnego prawa do obrony, gwarantowanym przez ustawę zasadniczą. Art. 42 Konstytucji RP¹ określa fundamentalne zasady prawa karnego *sensu largo*: *nullum crimen sine lege i lex retro non agit* (ust. 1), prawa do obrony (ust. 2) oraz zasadę domniemania niewinności („Każdego uważa się za niewinnego, dopóki jego wina nie zostanie stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu”) (ust. 3).

¹ Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. Nr 78, poz. 483 (dalej: Konstytucja RP).

Konstytucyjna norma wyrażona w art. 42 ust. 2 Konstytucji RP wskazuje, że każdemu, przeciw komu prowadzone jest postępowanie karne, przysługuje prawo do obrony we wszystkich stadiach tego postępowania, a faktyczna realizacja tego prawa polega w szczególności na wyborze przedstawiciela procesowego w osobie obrońcy lub na korzystaniu z obrońcy z urzędu, na zasadach określonych w ustawie. W literaturze wyróżnia się w rezultacie dwa aspekty konstytucyjnego prawa do obrony². Polski porządek prawny wyróżnia także obronę obligatoryjną, czyli sytuacje, kiedy podejrzany musi mieć obrońcę w przypadkach wskazanych przez ustawę Kodeksu postępowania karnego. Szczególnym przypadkiem jest sytuacja powzięcia przez organ procesowy wątpliwości dotyczących poczytalności oskarżonego w dacie czynu, a także w trakcie prowadzonego postępowania. Analiza pojęcia „uzasadnionych wątpliwości” odnośnie do poczytalności sprawcy prowadzić może do różnych stanów faktycznych zmierzających do zdekodowania tej normy prawnej. Przedstawione aktualne orzecznictwo sądowe, w szczególności Sądu Najwyższego, przywołanej instytucji – być może finalnie doprowadzi do wypracowania ujednoczonego sposobu wykładni omawianej przesłanki obrony obligatoryjnej.

1. PRAWO DO OBRONY

Zasada prawa do obrony to naczelna reguła procesowa (uprawnijająca), w myśl której oskarżony (podejrzany) ma prawo bronić w procesie swych interesów osobiście lub przez obrońcę. Jest to prawo konstytucyjnie zagwarantowane jako funkcjonujące we wszystkich etapach postępowania (art. 42 ust. 2 Konstytucji RP). Należy ono do podstawowych praw człowieka i zostało ujęte zarówno w Międzynarodowym pakcie praw człowieka ONZ z 1966 r. (art. 14 ust. 3 lit. d), jak i w Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 r. (art. 6 ust. 3 lit. c), a wyżej wskazane akty przewidują prawo każdego do „bronięcia się osobiście lub przez wybranego (ustanowionego) przez siebie obrońcę”. Obok takiego ujęcia (zasada prawa do obrony) używa się określenia „prawo do obrony” w rozumieniu prawa podmiotowego, a więc odpowiedniego zespołu uprawnień, oraz określenia „obrona” oznaczającego jedną z trzech funkcji procesowych, czyli

² L. JAMRÓZ, *Konstytucyjne prawo do obrony przed sądem w RP*, [w:] *Konstytucyjno-ustawowa regulacja stosunków społecznych w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Białoruś*, Jarosław Matwiejuk (red.). Białystok: Temida 2 2009, s. 263-278.

działalność prowadzoną w celu ochrony interesów oskarżonego w procesie³. Obrona jako funkcja procesowa, czyli działalność celowa skierowana na uzyskanie jak najkorzystniejszego dla podejrzanego (oskarżonego) rozstrzygnięcia, może więc być realizowana przez samego podejrzanego (oskarżonego), jak i jego obrońcę.

Udział profesjonalisty umożliwi urzeczywistnienie interesów prawnych oraz faktycznych strony⁴. Obecność obrońcy zapobiega sytuacji, w której sprawa nie byłaby merytorycznie rozpoznana z uwagi na brak niezbędnej wiedzy prawniczej i doświadczenia zawodowego⁵. Istota zastępstwa procesowego opiera się na hipotezie, że adwokat lub radca prawny będzie działał przy zachowaniu należytej staranności. O ile ustawa karnoprosesowa zapewnia tzw. równość prawną (*equal arms*), o tyle nie jest możliwe zapewnienie równości faktycznej. Trudno bowiem oczekiwać, że strona, która nie jest prawnikiem, będzie w stanie przeciwstawiać się skutecznie czynnościom podejmowanym przez, np. prokuratora⁶.

Kontrowersyjny, różnie pojmowany i niekiedy poddawany krytyce, jest podział prawa do obrony na ujęcie materialne i formalne. Wydaje się on logiczny, głównie wtedy, gdy przez obronę materialną rozumie się wszelką działalność, wykonywaną przez kogokolwiek (przez oskarżonego, ale także przez innych uprawnionych uczestników postępowania), służącą temu, aby osoba niewinna nie została skazana. Podmiotami obrony w sensie materialnym mogą być: oskarżony, jego obrońca, oskarżyciel publiczny oraz – w ograniczonym zakresie – osoba najbliższa dla oskarżonego (art. 115 § 11 Kodeksu karnego⁷), jego przedstawiciel ustawowy lub osoba, pod której opieką oskarżony faktycznie pozostaje⁸. Przez obronę formalną będzie się wówczas

³ P. WILIŃSKI, *Zasada praw do obrony w polskim procesie karnym*, Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze 2006 r., s. 296; P. WILIŃSKI, *Pojęcie rzetelnego procesu karnego*, [w:] *Rzetelny proces karny w orzecznictwie sądów polskich i międzynarodowych*, red. P. Wiliński, Warszawa: Oficyna Wolters Kluwer 2009, s. 26-27; A. MURZYŃOWSKI, *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1994, s. 272 i n.

⁴ Postanowienie TK 1 kwietnia 1998 r., Ts 27/98, LEX nr 38355; postanowienie TK z 16 października 2002 r., SK 43/01, LEX nr 56644; postanowienie TK z 31 grudnia 2010 r., Ts 3/09, LEX nr 1112076.

⁵ Wyrok TK z dnia 7 marca 2006 r., SK 11/05, LEX nr 182488.

⁶ P. MISZTAŁ, *Przymus adwokacko-radcowski w polskim procesie karnym*, Warszawa: Wolters Kluwer 2020, s. 103-104.

⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz. U. Nr 88, poz. 553; t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 1138 z dnia 30 maja 2022 r., (dalej: k.k.).

⁸ M. CIEŚLAK, *Polska procedura karna*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1984, s. 473; W. DASZKIEWICZ, *Prawo karne procesowe. Zagadnienia ogólne*, t. I, Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza BRANTA 1999, s. 83, 84.

rozumieć prawo oskarżonego do korzystania z pomocy obrońcy (a więc możliwość ustanowienia obrońcy z wyboru lub posiadania obrońcy z urzędu), a nie działalność tego ustanowionego obrońcy, która jest przejawem obrony w znaczeniu materialnym⁹. Określenie „obrona formalna” to w istocie skrót pojęciowy oznaczający posiadanie obrońcy, a prawo do niej wyczerpuje się z chwilą ustanowienia opisanego powyżej przedstawiciela procesowego, którego działania wywołują skutki prawne wyłącznie na korzyść reprezentanta.

Prawo do obrony, jak sama nazwa wskazuje, staje się zatem uprawnieniem przynależnym podejrzanemu lub oskarżonemu, które może być wykorzystane przez tegoż w tym celu, aby uzyskać jak najbardziej korzystne rozstrzygnięcie w sferze procesowej tego podmiotu. Podejrzanym lub oskarżonym może z tego prawa korzystać aktywnie, na przykład odpierając zarzut, tudzież w sposób pasywny, uosabiając postawę pasywną, której to stronie – oskarżyciel winien, ponad wszelką wątpliwość, udowodnić sprawstwo oraz winę.

Prawo do obrony przysługuje oskarżonemu w każdej sprawie, niezależnie od treści zarzutu, zagrożenia karą przewidzianą za dany czyn, czy też chociażby właściwości rzeczowej sądu rozpoznającego sprawę jako sąd pierwszej instancji. Zasada prawa do obrony nie napotyka w tym zakresie żadnych ograniczeń.

Konstytucyjne prawo do obrony, w wymiarze faktycznym, może być realizowane poprzez przydzielenie oskarżonemu obrońcy z urzędu, a to w każdej sprawie z racji niezamieszkania oskarżonego. W takim układzie procesowym, prawidłowo pouczony oskarżony, może wystąpić z wnioskiem o przyznanie mu obrońcy z urzędu, przy czym jednocześnie winien wtedy wykazać brak możliwości wyznaczenia przez siebie obrońcy z wyboru bez uszczerbku dla utrzymania siebie i rodziny.

Obrona z wyboru, czy też obrona z urzędu – stają się rzeczywistymi formami tzw. obrony formalnej, przy czym w obydwu przypadkach – są przejawem realizacji prawa oskarżonego do wspierania własnej sytuacji procesowej.

⁹ Zob. R. KMIECIK, E. SKRĘTOWICZ, *Proces karny. Część ogólna*, wyd. VI, Warszawa–Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze 2006, s. 108; zob. też T. GRZEGORCZYK, *Obrońca w postępowaniu przygotowawczym*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1988, s. 9 i n.; S. WALTOŚ, P. HOFMAŃSKI, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa: Wolters Kluwer 2016 r., s. 310; K. DUDKA, H. PALUSZKIEWICZ, *Postępowanie karne*, Warszawa: Wolters Kluwer 2015, s. 452.

2. PODSTAWY OBRONY OBLIGATORYJNEJ

Zupełnie inaczej, rzecz ma się w przypadku obrony obligatoryjnej. Odnosząc się do konstytucyjnego prawa do obrony, ustawodawca przyjmując standardy rzetelnego procesu, zakłada w pewnych przypadkach udział obrońcy w procesie, a w tych ostatnich sytuacjach, niezależnie od samej woli oskarżonego w tym zakresie¹⁰. Wskazane w Kodeksie postępowania karnego¹¹ przypadki, odnoszą się do psychofizycznych cech oskarżonego, które same w sobie obiektywnie utrudniają prowadzenie obrony przez samego oskarżonego. Obrona ma charakter obligatoryjny, kiedy z przepisów prawa karnego procesowego wynika, że oskarżony musi mieć obrońcę niezależnie od tego, czy sam tego chce¹². Art. 79 k.p.k. przewiduje zatem, że w razie udziału w procesie oskarżonego, który nie jest pełnoletni, który jest głuchy, niemy, bądź niewidomy, a także w przypadku powzięcia uzasadnionych wątpliwości odnośnie do poczytalności oskarżonego w chwili czynu, czy też aktualnie w momencie prowadzonego postępowania co do stanu zdrowia oskarżonego i możliwości prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny – wtedy oskarżony winien być reprezentowany przez obrońcę.

Przepis wskazuje zatem przypadki tzw. obrony obowiązkowej w toku całego postępowania karnego, od postępowania przygotowawczego poczynając, jeżeli tylko zaistnieje sytuacja określona w § 1 lub 2. Zasadą jest dostęp do pomocy obrońcy od momentu pierwszego przesłuchania, chyba że istnieją szczególne okoliczności danej sprawy, które uzasadniają ograniczenie korzystania z tego prawa. Przejawia się to w zakazie dowodowego wykorzystania na niekorzyść oskarżonego wyjaśnień złożonych pod nieobecność obrońcy, jeżeli podejrzany nie zrzekł się wyraźnie prawa do kontaktu z obrońcą. Innymi słowy, umożliwienie podejrzanemu skonsultowania się z obrońcą przed pierwszym przesłuchaniem warunkuje dopuszczalność późniejszego dowodowego wykorzystania złożonych przez niego obciążających wyjaśnień jako podstawy wyroku skazującego. Ocena przestrzegania prawa do obrony w postępowaniu przygotowawczym powinna być dokonywana *ad casum*, w świetle całokształtu przeprowadzonego materiału dowodowego, a nie przez przy-

¹⁰ Zob. szerzej K. GIRDWOYŃ, *Prawo do odpowiedniej reprezentacji oskarżonych z niepełnosprawnością intelektualną w postępowaniu karnym*, „Ius Novum” 2020, nr 3, s. 117-139.

¹¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego, Dz. U. Nr 89, poz. 555; t.j. Dz. U. z 2022, r., poz. 1375 z dnia 30.06.2022 r., (dalej: k.p.k).

¹² J. ZAGRODNIK, *Obronca i pełnomocnik w procesie karnym i karnym skarbowym. Ujęcie metodyczne*; Warszawa: Wolters Kluwer 2020, s. 56 i n.

mat dopuszczalności poszczególnych dowodów zgromadzonych w sprawie¹³. Możliwe jest czasowe odstępstwo od dostępu do adwokata, jeżeli uzasadnia to pilna potrzeba zapobieżenia poważnym negatywnym konsekwencjom dla życia, wolności lub nietykalności cielesnej jakiejś osoby lub w razie konieczności podjęcia przez organy ścigania natychmiastowego działania w celu niedopuszczenia do narażenia postępowania karnego na znaczący uszczerbek, jednak może to mieć miejsce jedynie w wyjątkowych okolicznościach i tylko w fazie postępowania przygotowawczego. Tylko w takich okolicznościach możliwe jest także czasowe odstępstwo od konieczności zapewnienia dostępu do obrońcy niezwłocznie po pozbawieniu wolności ze względu na oddalenie geograficzne podejrzanego lub oskarżonego. Jednocześnie stosowanie wyjątków musi być ściśle ograniczone w czasie, proporcjonalne i nie może wykraczać poza to, co jest konieczne, a jednocześnie nie może opierać się wyłącznie na rodzaju lub wadze zarzucanego przestępstwa ani nie powinno naruszać ogólnej rzetelności postępowania¹⁴.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego przyjmuje się jednak, że uchybienia z postępowania przygotowawczego mogą być powodem odwoławczym od orzeczenia sądu jedynie wtedy, gdy przeniknęły do stadium sądowego. Dlatego właśnie uznaje się, że brak obrońcy niezbędnego w stadium przygotowawczym nie stanowi bezwzględnej przyczyny uchylecia orzeczenia sądu, jeżeli przed sądem oskarżony miał obrońcę¹⁵.

Przy braku pełnoletniości, jako podstawie obrony obligatoryjnej, należy też uwzględnić art. 18 u.p.n., który zakłada, że jeżeli wobec nieletniego sprawcy (zob. art. 10 § 2 k.k.) wszczęto postępowanie (*ad personam*) przed ukończeniem przez niego lat 18, musi on także mieć obrońcę – art. 28 ust. 2 u.w. i r.n.¹⁶). W świetle przepisów nieletnim jest osoba, która w chwili czynu miała ukończone 13 lat, ale nie ukończyła jeszcze 17 lat, bez względu na jej wiek w czasie postępowania karnego. Takie stanowisko prezentowane jest w doktrynie przedmiotu oraz orzecznictwie¹⁷.

¹³ A. RUCHAŁA, *Konsekwencja braku obrońcy podczas pierwszego przesłuchania w postępowaniu przygotowawczym. Glosa do postanowienia SN z dnia 27 czerwca 2017 r., II KK 82/17*, Palestra 2019, nr 3, s. 102-110.

¹⁴ T. KONCEWICZ, A. PODOLSKA, *Dostęp do adwokata w postępowaniu karnym. O standardach i kontekście europejskim*, Palestra 2017, nr 9, s. 9-23.

¹⁵ Zob. Wyrok SN: z dnia 1 grudnia 1971 r., IV KZ 168/71, OSNPG 1972, nr 2, poz. 34; Wyrok SN z dnia 10 kwietnia 1980 r., I KR 56/80, OSNPG 1980, nr 8, poz. 108.

¹⁶ Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, Dz. U. 2022, poz. 1700, (dalej: u.w. i r.n.).

¹⁷ Zob. np. Wyrok SN: z dnia 2 lutego 2006 r., III KK 354/05, LEX nr 176056; Wyrok SN z dnia 1 czerwca 2006 r., V KK 158/06, LEX nr 188369; Wyrok SN z dnia 26 czerwca 2008 r.,

Od 1 lipca 2015 r. obrona obowiązkowa dotyczy oskarżonego, który „nie ukończył 18 lat” (nowy pkt 1 § 1 art. 79). Podnosi się zatem granicę wieku oskarżonego zobligowanego do posiadania obrońcy, ale też nie uzależnia tego obowiązku od jego wieku w dniu popełnienia czynu czy w jakimkolwiek innym ściśle określonym momencie. *De facto* istotny jest zatem okres prowadzonego postępowania, w trakcie którego oskarżony nie skończył jeszcze lat osiemnastu. Jak bowiem wyjaśniono w uzasadnieniu projektu nowelizacji, celem tej zmiany jest „wskazanie górnej granicy wieku oskarżonego (...) zamiast dotychczasowej przesłanki «nieletniości» oskarżonego” jako powodu obrony niezbędnej. Obowiązek ustaje jednak tym samym wraz z osiągnięciem przez niego 18. roku życia, niezależnie także od stadium procesu, w jakim to nastąpi.

Upośledzenie zmysłów wskazane w § 1 pkt 2 winno być zdiagnozowane w taki sposób, iż zdaniem specjalistów znoszą funkcjonowanie danego zmysłu¹⁸, a tym samym uniemożliwiają prowadzenie obrony przez oskarżonego samodzielnie. Upośledzenia utrudniające jedynie obronę (niedosłyszenie, niedowidzenie, trudności logopedyczne) i tym samym kontakt z oskarżonym, powinny być kwalifikowane z § 2 art. 79.

Jak podnosi się w piśmiennictwie¹⁹, głuchota pełna to – według Międzynarodowego Biura Audiofonologii (BIAP) – całkowite zniesienie czynności narządów słuchu lub głębokie ich uszkodzenie, które uniemożliwia rozumienie mowy nawet za pomocą aparatów słuchowych. Pozostałe uszkodzenia słuchu, czyli lekkie, umiarkowane i znaczne albo nie utrudniają funkcjonowania danej osoby (lekkie), albo umożliwiają jej słyszenie i rozumienie mowy w korzystnych warunkach akustycznych (umiarkowane) bądź jedynie z użyciem aparatu słuchowego (znaczne). Natomiast niemota obejmuje: afazję (ruchową, polegającą na utracie zdolności mówienia przy zachowaniu umiejętności rozumienia mowy, oraz sensoryczną, czyli utratę zdolności rozpoznawania znaczeń i rozumienia wyrazów, a nawet dźwięków słownych); anartrię, tzn. brak rozwoju mowy lub utratę nabytych możliwości w wyniku

V KK 126/08, LEX nr 438429; Uzasadnienie wyroku z dnia 21 października 2008 r., IV KK 308/08, LEX nr 491421; zob. także np. P. HOFMAŃSKI, E. SADZIK, K. ZGRYZEK, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck 2007, s. 535; K.T. BORA-TYŃSKA, A. GÓRSKI, A. SAKOWICZ, A. WAŻNY, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, wyd. II, Warszawa: C. H. Beck 2009, s. 219.

¹⁸ Zob. Postanowienie SN z dnia 10 marca 1997 r., III KKN 155/96, Prok. i Pr.- wkł. 1997, nr 7-8, poz. 8.

¹⁹ S. ORZECHOWSKA, *Ułomności fizyczne oskarżonego jako podstawa obrony obligatoryjnej*, „Ius Novum” 2010, nr 3, s. 86-94.

uszkodzeń narządów mowy; alalię, czyli opóźnienie w przyswajaniu języka w wyniku uszkodzenia struktur korowych jeszcze przed rozwojem mowy; głuchoniemotę, a więc głuchotę od urodzenia połączoną w konsekwencji z niemotą oraz dysglosją, czyli niemożnością wytwarzania dźwięków na skutek nieprawidłowej budowy narządów mowy. Do osób, które nie są niemotami, ale są dotknięte zaburzeniami mowy, takimi jak zakłócenie płynności, tempa oraz rytmu mowy, zalicza się osoby bełkoczące, jękające się, sepleniące i „rerające” (zaburzenia artykulacji głosek) czy dotknięte mutyzmem, tzn. zaburzeniem tempa, modulacji, wysokości i siły głosu. Odnosząc się do ślepoty, obejmuje ona bez wątpienia zarówno niewidomych, czyli osoby niewidzące od urodzenia, jak i ociemniałych, czyli osoby, które utraciły wzrok po piątym roku życia, zachowując rozumienie pojęć wzrokowych. Według Międzynarodowej Klasyfikacji Uszkodzeń Wzroku Światowej Organizacji Zdrowia do ślepoty zalicza się też ślepotę prawie całkowitą, a więc z zachowanym zmysłem poczucia światła. Od ślepoty należy odróżnić słabowzroczność, czyli niedowidzenie, przy którym ostrość wzroku wzmacniana jest odpowiednią korekcją dokonaną użytymi szklami. Przy ocenie istnienia w procesie głuchoty, niemoty lub ślepoty oskarżonego, jako podstawy do obowiązkowej obrony formalnej, powinno się uwzględniać ich medyczne rozumienie.

Z uwagi na wyraźne wskazanie w art. 79 § 1 pkt 2 k.p.k., iż obrona obligatoryjna obejmuje osoby głuche, nieme i niewidome, wszelkie próby dokonania wykładni rozszerzającej, chociażby z powoływaniem się na aspekt prawa do rzetelnego procesu, należy uznać za niesłuszne. W przepisie tym bowiem wyraźnie zostały określone stany, które uniemożliwiają obronę, zatem inne upośledzenia słuchu, mowy lub wzroku należy rozważać w aspekcie § 2 art. 79 k.p.k.

Do przyjęcia, że zachodzi uzasadniona wątpliwość co do poczytalności oskarżonego (art. 79 § 1 pkt 3), nie jest konieczne, aby wątpliwość w tym zakresie miała charakter ewidentny. Wystarczające jest jedynie uprawdopodobnienie tego, że poczytalność oskarżonego mogła być co najmniej ograniczona²⁰. Ową wątpliwość może więc uzasadniać, przykładowo opinia wydana w innej sprawie tego samego oskarżonego. Niemniej jednak poddanie oskarżonego badaniom psychiatrycznym w innej sprawie, nie tworzy jeszcze uzasadnionych wątpliwości co do stanu jego poczytalności w sprawie obecnie rozpoznawanej, a już przede wszystkim, w sytuacji, gdy wnioski końcowe poprzednich opinii nie wykluczały lub nie ograniczały poczytalności

²⁰ Postanowienie SN z dnia 21 listopada 1977 r., Z 34/77, OSNKW 1977, nr 12, poz. 138; Wyrok SN z dnia 10 października 1979 r., V KRN 226/79, OSNPG 1980, nr 3, poz. 38.

oskarżonego. Jak wynika z orzecznictwa, potrzebę dopuszczenia dowodu z opinii biegłych lekarzy psychiatrów, należy rozważać na kanwie aktualnie prowadzonego procesu, przy czym uprzednie ewentualne badania mogą być jedynie sygnałem, iż takie wątpliwości organu procesowego występowały w przeszłości. „Nie chodzi bowiem o jakiegokolwiek mankamenty psychiki oskarżonego, lecz o uzasadnione okolicznościami danej sprawy wątpliwości co do jego poczytalności w czasie czynu w aspekcie art. 31 § 1 i 2 k.k. oraz odnośnie do stanu jego zdrowia psychicznego *tempore procedendi* od strony możliwości jego uczestniczenia w roli strony w postępowaniu karnym”²¹.

Istnienie zatem uzasadnionej wątpliwości co do poczytalności oskarżonego w chwili popełnienia przestępstwa lub w czasie postępowania karnego, rodzi potrzebę dopuszczenia przez organ procesowy dowodu z opinii biegłych o stanie psychicznym oskarżonego, a także obligatoryjną obronę²². Tym samym, dopuszczenie dowodu z opinii biegłych odnoszących się do stanu zdrowia psychicznego oskarżonego (art. 202 § 1 k.p.k.), jest równoznaczne z pojawieniem się – zdaniem organu – wątpliwości, o jakich mowa w art. 79 § 1 pkt 3 k.p.k. Nie zasięga się bowiem opinii, gdy kwestia poczytalności nie nasuwa żadnych zasadnych wątpliwości²³.

Nowela styczniowa z 2003 r., ze względów ekonomicznych, zmieniła udział obrońcy w ramach obrony obligatoryjnej po przedłożeniu przez biegłych opinii, z treści której wynikało, iż nie kwestionują oni poczytalności oskarżonego ani w dacie czynu, ani aktualnie, kiedy to – zdaniem biegłych – oskarżony może prowadzić obronę samodzielnie i w sposób rozsądny. W takim przypadku udział obrońcy w dalszym postępowaniu nie jest już (i to *ex lege*) obligatoryjny. Oczywiście chodzi tylko o taką opinię, która nie budzi zastrzeżeń, co do jej kompletności, jasności i niesprzeczności (zob. art. 201 k.p.k.), oraz o sytuację, w której nie podniesiono wątpliwości co do wiedzy lub bezstronności biegłych (zob. art. 196 § 3 k.p.k.), albo co do ich samodzielności (zob. art. 202 § 4 k.p.k.). Treść przepisu art. 79 § 4 k.p.k. odnosi się do opinii biegłych lekarzy psychiatrów sporządzonej dla oceny wystąpienia przesłanek obrony obligatoryjnej, o których mowa w art. 79 § 1 pkt 3 i 4 k.p.k., na podstawie art. 202 k.p.k. Przepis stanowi, że jeżeli sąd uzna za uzasadnioną opinię biegłych lekarzy psychiatrów, w konsekwencji wyda postanowienie, mocą którego zwolni obrońcę z jego obowiązków. Należy więc zgodzić się z tezą wyrażoną przez Sąd Najwyższy, iż to nie treść opinii

²¹ Postanowienie SN z dnia 29 czerwca 2010 r., I KZP 6/10, OSNKW 2010, nr 8, poz. 65.

²² Uchwała SN z dnia 21 stycznia 1970 r., VI KZP 23/69, OSNKW 1970, nr 2-3, poz. 15.

²³ Uchwała SN z dnia 16 czerwca 1977 r., VII KZP 11/77, OSNKW 1977, nr 7-8, poz. 68.

biegłych lekarzy psychiatrów opiniujących co do stanu psychicznego oskarżonego w zakresie wymienionym art. 79 § 1 pkt 3 i 4 k.p.k. stanowi o istnieniu lub braku obligatoryjności obrony oskarżonego na rozprawie (art. 79 § 3 k.p.k.), lecz decydujące jest postanowienie sądu wydane po tym, jak opinia biegłych lekarzy psychiatrów zostanie złożona do akt sprawy²⁴. W takim wypadku prezes sądu, a na rozprawie sąd, może cofnąć wyznaczenie obrońcy z urzędu. Może, ale nie musi, ponieważ w razie potrzeby przesłuchania biegłych w celu wyjaśnienia wątpliwości lub żądania od nich dodatkowej opinii albo powoływania nowych biegłych, wątpliwości co do poczytalności oskarżonego istnieją nadal i obrona obowiązkowa trwa²⁵. Sam fakt, że opinia zawiera treści wskazane w § 4 art. 79, usuwa *ex lege* obowiązkowy udział obrońcy w procesie, ale dopiero wtedy, gdy opinia ta sama w sobie nie nasuwa ww. zastrzeżeń i przez ich brak eliminuje powstałe wcześniej wątpliwości odnośnie do poczytalności oskarżonego. To wtedy może ona być powodem odwołania obrońcy z urzędu ustanowionego w ramach obrony niezbędnej z racji tych wątpliwości²⁶.

W istocie, jeżeli uwzględni się wymogi stawiane opinii psychiatrycznej przez przyzmat art. 202 § 5 k.p.k., to należy podkreślić, że biegli powinni wypowiedzieć się w tej opinii odnośnie do poczytalności oskarżonego w czasie czynu i stanu jego zdrowia psychicznego w czasie trwania procesu. Z punktu widzenia obrony obligatoryjnej, relewantne jest, aby biegli wykazali, że poczytalność oskarżonego w chwili czynu była wyłączona lub w znacznym stopniu ograniczona (art. 31 § 1 i 2 k.k.) albo jeśli nie ma wątpliwości odnośnie do jego poczytalności w czasie czynu, że obecny stan zdrowia psychicznego oskarżonego, z uwagi na istniejącą aktualnie chorobę psychiczną lub inne zakłócenia czynności psychicznych, uniemożliwia mu rozumienie podejmowanych czynności i samodzielny udział w postępowaniu. Jedynie wówczas, gdy biegli – jak wyżej wskazano – w sposób nienasuujący zastrzeżeń stwierdzą, iż w czasie czynu poczytalność oskarżonego i jego obecny stan zdrowia psychicznego nie budzą wątpliwości w stopniu, który wskazywałby na jego niemożność rozumienia osobiście podejmowanych czynności w procesie, a więc uniemożliwiał mu samodzielny udział w postępowaniu – odpada podstawa do obrony obowiązkowej z art. 79 § 1 pkt 3 (art. 79 § 4

²⁴ T. TOMASZEWSKI, *Prawo do obrony jako gwarancja rzetelnego procesu karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2020, nr 6, s. 117-139.

²⁵ T. GRZEGORCZYK, *Komentarz do art. 79, [w:] Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. T. Grzegorzycyk, LEX, teza 5.

²⁶ R. KMIECIK, *O poczytalności oskarżonego „w czasie postępowania” – polemicznie*, *Pałestra* 2007, nr 5-6, s. 95-96.

zdanie pierwsze). Sąd (jego prezes) nie musi jednak cofać wyznaczenia obrońcy z urzędu, gdy takowego uprzednio powołał, gdyż możliwe jest utrzymanie go (art. 79 § 4 *in fine*) z uwagi na art. 79 § 2, np. w razie stwierdzenia przez biegłych pewnych zakłóceń psychiki istniejących u oskarżonego aktualnie w toku procesu, gdy mogą one rzutować na realne możliwości jego obrony osobistej. Konstytutywnym elementem obrony obowiązkowej – na podstawie z art. 79 § 2 k.p.k. – jest ocena sądu wyrażona w postanowieniu, że obrona jest niezbędna ze względu na wskazane wyżej okoliczności. Dopóki taka decyzja nie zapadnie, nie ma mowy o obronie obowiązkowej, mimo że są spełnione warunki do ustanowienia obrońcy. Obowiązek posiadania obrońcy powstaje od momentu wydania postanowienia, w którym sąd uznał obronę za niezbędną. To sąd decyduje, czy oskarżony musi mieć obrońcę ze względu na okoliczności utrudniające obronę²⁷.

W konsekwencji, jak wskazano w omawianym postanowieniu SN z 29 czerwca 2010 r., I KZP 6/10 z naruszeniem art. 79 § 1 pkt 3 i § 4 k.p.k., a tym samym z bezwzględną przyczyną uchylenia wyroku (art. 439 § 1 pkt 10 k.p.k.), będziemy mieli do czynienia, jeżeli oskarżony nie miał obrońcy lub obrońca nie brał udziału w czynnościach, w jakich jego udział jest obowiązkowy, gdy organ procesowy powziął wątpliwości co do tego czy: 1) sprawca mógł w czasie czynu rozpoznać jego znaczenie lub pokierować swoim postępowaniem; 2) jego zdolność rozpoznania znaczenia tego czynu nie była w znacznym stopniu ograniczona; 3) stan zdrowia psychicznego oskarżonego umożliwia mu udział w postępowaniu w sytuacji, gdy tych wątpliwości nie posiada odnośnie do momentu popełnienia czynu zabronionego. Omawiana sytuacja wystąpi także wtedy, kiedy zostanie przyjęte, iż oskarżony może uczestniczyć w postępowaniu, jednak wątpliwość dotyczyć będzie w takim przypadku możliwości prowadzenia przez oskarżonego samodzielnej i rozsądnej obrony. W zakreślonych powyżej przypadkach, organ procesowy w celu wyjaśnienia wątpliwości winien dopuścić dowód z opinii biegłych, a wtedy udział obrońcy jest tu obligatoryjny już od powzięcia tych wątpliwości, a więc jeszcze przed złożeniem przez biegłych swojej opinii.

Brak obrońcy w procesie zostanie zakwalifikowany jako bezwzględna przyczyna odwoławcza także wtedy, gdy biegli stwierdzili zniesienie lub znaczne ograniczenie poczytalności oskarżonego (art. 31 § 1 i 2 k.k.) oraz gdy wprawdzie nie stwierdzili oni tego, ale organ ma nadal wątpliwości w tej kwestii i podejmuje dalsze czynności zmierzające do zweryfikowania ich zasadności. Taka sytuacja rodzi nadal wątpliwości odnośnie do stanu

²⁷ Postanowienie SN z 12 maja 2022 r., IV KO 169/21, LEX nr 3398983.

zdrowia psychicznego oskarżonego i winna niepodważalnie wiązać się z koniecznością reprezentowania oskarżonego przez obrońcę, jako obrońcę obowiązkowego. Po wydaniu przez biegłych opinii stwierdzającej niepoczytalność, sytuacja sprawcy niepoczytalnego – jeśli chodzi o jego udział w czynnościach postępowania – może, choć nie musi, się zmienić. Jeśli biegli stwierdzą, że mimo niepoczytalności w momencie czynu podejrzany może brać udział w postępowaniu, jego uprawnienia do osobistego udziału w sprawie i aktywnego składania pism procesowych nie ulegają zmianie. Oczywiście nie traci on obrońcy (art. 79 § 4 k.p.k. *a contrario*), a czynności, o udział w których wnioskuje (np. końcowe zaznajomienie), odbywają się z jego uczestnictwem i to nawet jeśli postępowanie wobec treści opinii psychiatrów ma się zakończyć wnioskiem o umorzenie postępowania i zastosowanie środków zabezpieczających (art. 324 § 1 k.p.k.). Takie sformułowanie opinii oznacza bowiem, że niepoczytalność sprawcy była chwilowa – w momencie czynu – i że nie rozciąga się ona na dalszy okres, czyli czas trwania postępowania karnego. Także w przypadku sprawcy ubezwłasnowolnionego stwierdzenie, że może on brać udział w czynnościach, potwierdza jego zdolność do samodzielnego realizowania praw podejrzanego, nie odbierając mu ani uprawnienia do obrońcy, ani do reprezentacji przez przedstawiciela ustawowego czy opiekuna faktycznego²⁸.

Ostatnia sytuacja, która może rzutować na uznanie obrony za obligatoryjną to przypadek, kiedy nie zachodzą wprawdzie powyżej opisane wątpliwości odnośnie do poczytalności oskarżonego *tempore criminis*, ale z opinii biegłych wynika, że ze względu na stan zdrowia psychicznego oskarżonego *tempore procedendi*, nie jest on w stanie brać udziału w postępowaniu lub co najmniej nie może bez pomocy obrońcy prowadzić samodzielnej i rozsądnej obrony albo mimo braku zastrzeżeń ze strony biegłych w którejkolwiek z tych kwestii, organ procesowy nie usunął swoich wątpliwości i zmierza do ich potwierdzenia lub wykluczenia²⁹.

²⁸ M. SZEROCZYŃSKA, Udział niepoczytalnego sprawcy w postępowaniu przygotowawczym, „Prokuratura i Prawo” 2022, nr 9, s. 129-145.

²⁹ M. ZBROJEWSKA, Obrona obligatoryjna związana ze stanem psychiki oskarżonego (refleksje wokół art. 79 § 4 k.p.k.), [w:] *Księga jubileuszowa Profesora Janusza Tyłmana*, red. T. Grzegorzycy, Warszawa: Wolters Kluwer 2011, s. 442 i n.; D. ŚWIECKI, *Czynności procesowe obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych*, Warszawa: Wolters Kluwer 2016, s. 64-71; R.A. STEFAŃSKI, *Ustanie obrony obowiązkowej*, „Państwo i Prawo” 2007, nr 9, s. 68-76.

3. POWIĘCIE PRZEZ ORGAN PROCESOWY WĄTPLIWOŚCI DOTYCZĄCYCH STANU ZDROWIA PSYCHICZNEGO OSKARŻONEGO

Przedstawione powyżej okoliczności odnoszące się do powodów skutkujących koniecznością dopuszczenia przez organ procesowy do udziału w procesie obrony charakterze obrony obligatoryjnej, oczywiście w przypadku braku występowania obrony z wyboru, mogą w trakcie postępowania ujawniać się w różnym jego stadium. Bez głębszych rozważań, wydaje się, iż okoliczności wskazane w treści art. 79 §1 pkt 1-2 k.p.k., mogą być dostrzeżone przez organ procesowy już w trakcie dokonywania pierwszej czynności z udziałem podejrzanego. Jednocześnie, co omówiono powyżej, kwestia wątpliwości związanych ze stanem zdrowia psychicznego oskarżonego może w początkowym etapie postępowania nie wzbudzać jakichkolwiek wątpliwości. A skoro takich zastrzeżeń organ nie posiadał, podstaw obrony obligatoryjnej nie było. Zagadnieniem kluczowym jest zatem moment powzięcia przez organ procesowy powyżej wskazanych wątpliwości i to, w jaki sposób winien on dokonać uzewnętrznienia tychże rozterek, podejrzeń, własnych zastrzeżeń wobec oskarżonego oraz pozostałych uczestników postępowania, tj. stron oraz przedstawicieli procesowych stron. Taka bowiem sytuacja niewątpliwie rzutuje na przebieg postępowania, wyznacza jego kierunki oraz obligatoryjne czynności, w tym dopuszczenie dowodu z opinii biegłych psychiatrów.

W tym zakresie pojawiają się bowiem dodatkowe kwestie, które mogą obligować obrońcę z wyboru do działania w charakterze obrońcy obligatoryjnego. Transformacja obrony z wyboru w obronę obligatoryjną powiązana jest z wieloma dodatkowymi kwestiami, takimi jak obowiązkowy udział obrońcy w rozprawie i pozostałych czynnościach procesowych z udziałem oskarżonego. Kiedy zatem i w jaki sposób owa transformacja się realizuje?

Jak wynika z orzecznictwa Sądu Najwyższego, moment powzięcia przez sąd wątpliwości dotyczących stanu zdrowia psychicznego oskarżonego, winien doprowadzić do wydania stosownego postanowienia. Kluczowym momentem, w którym materializuje się obowiązek ustanowienia obrońcy dla oskarżonego, jest chwila powzięcia przez organ prowadzący postępowanie uzasadnionych wątpliwości. Obligatoryjność obrony powstaje bowiem dopiero w wyniku sądowego uznania, że oskarżony musi mieć obrońcę. Decydujące znaczenie w tym zakresie ma zatem ocena organu procesowego, a nie subiektywna ocena obrońcy czy stron postępowania³⁰. Sąd, ustalając czy

³⁰ Postanowienie SN z dnia 14 lipca 2022 r., I KO 45/22, LEX nr 3402277.

faktycznie występują przesłanki wskazane w art. 79 § 1 pkt 4 k.p.k., zawsze powinien pamiętać o tym, że ich „zachodzenie” nie jest warunkowane jakimś abstrakcyjnym przeświadczeniem czy niezbyt uchwytnym domysłem, lecz uzależnione jest od powzięcia przez organ postępowania tylko takich wątpliwości, które mają charakter uzasadniony, a więc oparcie w konkretnie ustalonych w sprawie okolicznościach.

Nie zawsze jednak każda wątpliwość dotycząca stanu psychicznego oskarżonego, skutkować będzie uruchomieniem instytucji obrony obligatoryjnej ze wszystkimi jej konsekwencjami. Ustawa wymaga, aby ta wątpliwość była uzasadniona, a więc poparta takimi okolicznościami natury faktycznej, które w odbiorze zewnętrznym przemawiają za realną możliwością wystąpienia u oskarżonego zakłóceń w stanie zdrowia psychicznego w chwili czynu lub w toku procesu karnego³¹. Natomiast ocena, czy w stosunku do oskarżonego zachodzą uzasadnione wątpliwości co do jego poczytalności, winna być dokonywana przez organ procesowy na podstawie wszystkich ujawnionych w toku postępowania okoliczności, zarówno z uwzględnieniem przesłanek podmiotowych, jak również przedmiotowych. Co istotne, nawet sam fakt leczenia psychiatrycznego nie musi przesądzać o wystąpieniu uzasadnionej wątpliwości co do poczytalności oskarżonego, a tym samym nie przesądza o potrzebie dopuszczenia dowodu z opinii biegłych psychiatrów. Fakt takiego leczenia jest tylko jednym z czynników, które powinny być brane pod uwagę w omawianym przedmiocie, nie determinuje on automatycznie wniosku o tym, że taka wątpliwość zaistniała.

Co więcej, sam fakt jednorazowego leczenia na oddziale psychiatrycznym, wynikający bezpośrednio z nadużywania alkoholu przez oskarżonego, oderwany od pozostałych ustaleń faktycznych, nie musi prowadzić do wniosku, że konieczne były ustalenia biegłych w przedmiocie poczytalności oskarżonego, albowiem sąd nie musi w tym zakresie podjąć uzasadnionych wątpliwości wobec stanu zdrowia psychicznego oskarżonego.³²

Czasami następuje to dopiero w postępowaniu odwoławczym. „Skoro w niniejszej sprawie wątpliwości o takim charakterze powziął dopiero sąd odwoławczy i to wyłącznie w oparciu o informacje zawarte we własnej apelacji oskarżonego, o obrazie w postępowaniu przed sądem rejonowym przepisu art. 79 § 1 pkt 3 ani 4 k.p.k., skutkującej wystąpieniem tzw. bezwzględnej przyczyny odwoławczej z art. 439 § 1 pkt 10 k.p.k., mowy być nie może”³³.

³¹ Wyrok SN z dnia 8 grudnia 2021 r., IV KK 623/21, LEX nr 3327228.

³² Postanowienie SN z 9 marca 2022 r., II KK 64/22, LEX nr 3410092.

³³ Postanowienie SN z dnia 13 stycznia 2022 r., II KK 601/21, LEX nr 3369546.

Niezależnie od momentu zaktualizowania się wątpliwości organu procesowego, warto w tym miejscu wskazać, iż organ procesowy winien jednak zawsze baczyć szczególnie na okoliczności związane ze stanem zdrowia psychicznego oskarżonego. Weryfikacji tej kwestii winien dokonywać sam, niezależnie od twierdzeń oskarżonego, w korelacji z pozostałymi okolicznościami dotyczącymi stanu faktycznego. Oparcie się przez sąd na tym, że w trakcie postępowania karnego oskarżony twierdził, iż jest zdrowy psychicznie i nie leczy się na żadne choroby, nie może przesłaniać udokumentowanej przez specjalistów informacji o tym, że rozpoznano u oskarżonego, w trakcie jego pobytu w szpitalu psychiatrycznym, schizofrenię paranoidalną³⁴. Ocena potrzeby przeprowadzenia dowodu z opinii biegłych psychiatrów winna być dokonana z uwzględnieniem wszystkich okoliczności ujawnionych w danym postępowaniu, a fakt korzystania przez skazanego z konsultacji psychologicznych i psychiatrycznych jest tylko jednym z czynników, które powinny być brane pod uwagę, bynajmniej jednak nie determinującym konieczności podjęcia takich czynności dowodowych³⁵.

Dodatkową informacją może być fakt ukończenia przez oskarżonego szkoły specjalnej, a w późniejszym okresie leczenie psychiatryczne i odwykowe oskarżonego. Dołączenie opinii sądowo-psychiatrycznej, nawet sporządzonej dla potrzeb innego postępowania o czyn popełniony na innym podłożu, (skierowany przeciwko mieniu), z której wynika, że biegli stwierdzili u oskarżonego upośledzenie umysłowe w stopniu lekkim oraz zespół uzależnienia od alkoholu, winien – zdaniem Sądu Najwyższego – dowodzić faktu leczenia psychiatrycznego oskarżonego i stwierdzenia u niego zaburzeń o opisanym charakterze. Jako taka (opinia sądowo-psychiatryczna) powinna zatem wskazywać na istnienie wątpliwości co do stanu zdrowia psychicznego oskarżonego. Oskarżony tym samym powinien korzystać z pomocy obrońcy przynajmniej do czasu, gdy wątpliwości te nie zostaną wyjaśnione (art. 79 § 1 pkt 3 k.p.k.)³⁶.

Obrona obligatoryjna, o której mowa w art. 79 § 1 pkt 3 i 4 k.p.k. powstaje zatem od momentu, gdy organ procesowy powziął wątpliwości co do tego, czy sprawca mógł w czasie czynu rozpoznać jego znaczenie lub pokierować swoim postępowaniem (art. 79 § 1 pkt 3 k.p.k. w zw. z art. 31 § 1 k.k.), albo czy jego zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania postępowaniem była w znacznym stopniu ograniczona (art. 79 § 1 pkt 3 k.p.k. w zw.

³⁴ Wyrok SN z 12 kwietnia 2022 r., I KK 174/21, LEX nr 3424090.

³⁵ Postanowienie SN z 9 czerwca 2021 r., II KK 229/21, LEX nr 3187788.

³⁶ Wyrok SN z 29 marca 2022 r., IV KK 70/22, LEX nr 3418032.

z art. 31 § 2 k.k.), a także wówczas, gdy wprawdzie brak jest wątpliwości wskazanych wyżej, ale istnieją one, w ocenie organu procesowego, co do tego, czy stan zdrowia psychicznego oskarżonego pozwala na udział w postępowaniu lub prowadzenie obrony w sposób samodzielny oraz rozsądny (art. 79 § 1 pkt 4 k.p.k.) i w celu wyjaśnienia którejkolwiek z tych wątpliwości dopuścił dowód z opinii biegłych lekarzy psychiatrów (art. 202 § 1 k.p.k.)³⁷.

Uzewnętrznienie podjętej decyzji organu o powzięciu wątpliwości dotyczących stanu zdrowia psychicznego oskarżonego, niewątpliwie winno przybrać postać stosownego postanowienia o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłych psychiatrów. Odpis takiej opinii winien zostać przesłany stronom postępowania, a przede wszystkim ustanowionemu obrońcy z wyboru, tudzież sąd winien wyznaczyć oskarżonemu obrońcę z urzędu.

W sytuacji występowania obrońcy z wyboru, fakt doręczenia odpisu przedmiotowego postanowienia obronie ma fundamentalne znaczenie. To od tego bowiem momentu – obrona pozyskuje wiedzę o wątpliwościach organu procesowego w zakresie stanu zdrowia psychicznego oskarżonego i tym samym o zmianie statusu obrony z wyboru na obronę obligatoryjną. Powoduje to przede wszystkim obligatoryjny udział obrony w rozprawie. Zaniechanie powiadomienia obrońcy o wydanym postanowieniu, wezwaniu go do udziału w tym charakterze, nie może rodzić po stronie obrońcy obowiązku dociekania o decyzjach sądu. Dotychczasowa formuła obrony z wyboru – kształtuje bowiem pewne reguły udziału oskarżonego oraz obrońcy w rozprawie. Brak zobowiązania obrońcy przez sąd do reprezentacji oskarżonego w warunkach obrony obligatoryjnej, nie tworzy obowiązku po jego stronie do udziału w rozprawie.

Istotne znaczenie ma także moment podjęcia decyzji przez sąd. Jeżeli stosowne postanowienie wydane jest na posiedzeniu niejawnym, a poprzedni termin rozprawy zakończył się zarządzeniem jej przerwy, strony biorące w niej udział (w tym obrońca) powiadomione są o kolejnym jej terminie. Brak stosownego zobowiązania stron lub obrońcy do stawienia na kolejnym terminie przez sąd, powoduje, iż obecność na kolejnym terminie rozprawy jest ich wyłączną decyzją. Zaniechanie doręczenia stosownego odpisu postanowienia o powołaniu dowodu z opinii lekarzy psychiatrów lub samodzielnego wezwania obrońcy na termin rozprawy spowoduje zatem, iż uzasadnione wątpliwości organu procesowego, nawet jeśli doprowadzą do badania oskarżonego, to nie do obecności obrony w warunkach obrony obligatoryjnej.

³⁷ Postanowienie SN z 28 października 2020 r., II KK 295/20, LEX nr 3089191.

Moment powzięcia przez sąd wątpliwości w zakresie stanu zdrowia psychicznego oskarżonego i dopuszczenie dowodu z opinii lekarzy biegłych psychiatrów powoduje powstanie warunków obrony obligatoryjnej, przy czym na zasadzie art. 16 k.p.k., informacja taka winna zostać przekazana z wyprzedzeniem obronie z wyboru przez sąd. Jak podniesiono powyżej, pojęcie „uzasadnionej wątpliwości” może nastroczać wiele trudności, może wystąpić na każdym etapie procesu, stosowne zatem decyzje w tym zakresie należy uprzednio przekazywać wszystkim stronom oraz ich przedstawicielom procesowym, tak, aby postępowanie mogło toczyć się prawidłowo, wedle norm powszechnie obowiązujących.

WNIOSKI

W literaturze przedmiotu trafnie wskazuje się na konieczność reprezentacji oskarżonego przez obrońcę w wypadkach, tzw. obrony obligatoryjnej. Przekłada się to bezpośrednio na gwarancje procesowe, które przynależą głównemu podmiotowi postępowania. Realność realizacji prawa do obrony przez oskarżonego to fundamentalne prawo i gwarancja, która wyznacza model rzetelnego procesu. Niezależnie od formy realizacji tego prawa, aktywnej lub pasywnej, oskarżony winien być zdiagnozowany odnośnie do samej możliwości przypisania mu winy za dopuszczenie się czynu zabronionego, oczywiście w sytuacji wątpliwości organu procesowego w tym zakresie. Uznanie istnienia podstaw odpowiedzialności karnej oskarżonego zaś, może wiązać się jednak z brakiem możliwości prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny. Potrzeba fachowego wsparcia oraz przejęcia ciężaru podejmowania decyzji w zakresie interesu uzyskania jak najbardziej korzystnego rozstrzygnięcia dla sfery prawnej oskarżonego wymaga w takich sytuacjach profesjonalisty. Założenie konieczności istnienia owego reprezentanta nadaje faktyczną równowagę stronom procesowych.

Normy prawne dotyczące podstaw obrony obligatoryjnej w zakresie ułomności fizycznych mają wyraźny i czytelny charakter. Podstawy związane z problemami dotyczącymi stanu zdrowia psychicznego są jednak zakreślone poprzez pojęcia nieostre i takie, które mogą ujawnić się w różnym stadium postępowania. W tym zakresie należałoby w bardziej szczegółowy sposób zakreślić tryb ustanawiania i informowania obrońcy o podstawach obrony obligatoryjnej.

PIŚMIENNICTWO

- BORATYŃSKA Katarzyna, GÓRSKI Adam, SAKOWICZ Andrzej, WAŻNY Andrzej, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz, wyd. II*, Warszawa: C. H. Beck 2009.
- CIEŚLAK Marian, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1984.
- DASZKIEWICZ Wiesław, *Prawo karne procesowe. Zagadnienia ogólne*, t. I, Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza BRANTA 1999.
- DUDKA Katarzyna, PALUSZKIEWICZ Hanna, *Postępowanie karne*, Warszawa: Wolters Kluwer 2015.
- GIRDWOYŃ Katarzyna, *Prawo do odpowiedniej reprezentacji oskarżonych z niepełnosprawnością intelektualną w postępowaniu karnym*, „Ius Novum”, 2020, nr 3, s. 117-139.
- GRZEGORCZYK Tomasz, *Obrońca w postępowaniu przygotowawczym*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1988.
- GRZEGORCZYK Tomasz, *Komentarz do art. 79*, [w:] *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. T. Grzegorzycyk, LEX, teza 5.
- HOFMAŃSKI Piotr, SADZIK Elżbieta, ZGRYZEK Kazimierz, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck 2007.
- JAMRÓZ Lech, *Konstytucyjne prawo do obrony przed sądem w RP*, [w:] *Konstytucyjno-ustawowa regulacja stosunków społecznych w Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Białoruś*, Jarosław Matwiejuk (red.). Białystok: Wydawnictwo Temida 2 2009, s. 263-278.
- KMIECIK Romuald, SKRĘTOWICZ Edward, *Proces karny. Część ogólna*, wyd. VI, Warszawa–Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze 2006.
- KMIECIK Romuald, *O poczytalności oskarżonego „w czasie postępowania” – polemicznie*, *Palestra* 2007, nr 5-6, s. 92-97.
- KONCEWICZ Tomasz, PODOLSKA Anna, *Dostęp do adwokata w postępowaniu karnym. O standardach i kontekście europejskim*, *Palestra* 2017, nr 9, s. 9-23.
- MISZTAŁ Piotr, *Przymus adwokacko-radcowski w polskim procesie karnym*, Warszawa: Wolters Kluwer 2020.
- MURZYŃSKI Andrzej, *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1994.
- ORZECZOWSKA Sandra, *Ułomności fizyczne oskarżonego jako podstawa obrony obligatoryjnej*, „Ius Novum” 2010, nr 3, s. 84-97.
- RUCHAŁA Anna, *Konsekwencja braku obrońcy podczas pierwszego przesłuchania w postępowaniu przygotowawczym. Głosa do postanowienia SN z dnia 27 czerwca 2017 r., II KK 82/17*, *Palestra* 2019, nr 3, s. 102-110.
- STEFAŃSKI Ryszard A., *Ustanie obrony obowiązkowej*, „Państwo i Prawo” 2007, nr 9, s. 68-76.
- SZEROCZYŃSKA Małgorzata, *Udział niepoczytalnego sprawcy w postępowaniu przygotowawczym*, „Prokuratura i Prawo” 2022, nr 9, s. 129-145.
- ŚWIECKI Dariusz, *Czynności procesowe obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych*, Warszawa: Wolters Kluwer 2016.
- TOMASZEWSKI Tomasz, *Prawo do obrony jako gwarancja rzetelnego procesu karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2020, nr 6, s. 117-139.

- WALTOŚ Stanisław, HOFMAŃSKI Piotr, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa: Wolters Kluwer 2016.
- WILIŃSKI Paweł, *Zasada praw do obrony w polskim procesie karnym*, Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze 2006.
- WILIŃSKI Paweł, *Pojęcie rzetelnego procesu karnego*, [w:] *Rzetelny proces karny w orzecznictwie sądów polskich i międzynarodowych*, red. P. Wiliński, Warszawa: Oficyna Wolters Kluwer 2009
- ZAGRODNIK Jarosław, *Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym i karnym skarbowym. Ujęcie metodyczne*; Warszawa: Wolters Kluwer 2020.
- ZBROJEWSKA Monika, *Obrona obligatoryjna związana ze stanem psychiki oskarżonego (refleksje wokół rt. 79 § 4 k.p.k.)*, [w:] *Księga jubileuszowa Profesora Janusza Tylmana*, red. T. Grzegorzycy, Warszawa: Wolters Kluwer 2011.

PROBLEMATYKA OBRONY OBLIGATORYJNEJ W POSTĘPOWANIU KARNYM
– ROZWAŻANIA DOGMATYCZNO-PRAWNE

STRESZCZENIE

Głównym celem pracy jest przedstawienie i ocena instytucji obrony obowiązkowej, przewidzianej dla oskarżonego w polskim Kodeksie postępowania karnego. W artykule przedstawiono argumenty przemawiające za twierdzeniami, że instytucja ta jest niezbędna dla strony w tym celu, aby przeprowadzenie rozprawy nastąpiło w sposób rzetelny i zgodny z prawem. Celem niniejszych rozważań jest prezentacja orzecznictwa Sądu Najwyższego w zakresie istnienia podstaw do zaistnienia warunków obrony obligatoryjnej w procesie karnym.

Słowa kluczowe: polska procedura karna; obrona obligatoryjna; uzasadniona wątpliwość co do poczytalności; prawo do rzetelnego procesu.